

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

На підставі проведених емпіричних досліджень визначено типи функціональної організації психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності.

На основаних проведених емпіричних досліджень визначено типи функціональної організації психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності.

Постановка проблеми. Умови виконання службових завдань персоналом екстремальних видів діяльності характеризуються негативним впливом на психіку людини широкого спектра несприятливих, дискомфортних і загрожуючих факторів, які викликають професійний стрес в особового складу. Персонал піддається не тільки фізичній загрози (особистому здоров'ю та життю), а у більшій мірі значному ризику виникнення різних негативних психічних розладів, реакцій та станів. Останні нерідко стають безпосередньою причиною різноманітних порушень професійної діяльності аж до її відмови, значного зниження або втрати працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, виникнення аутоагресивної, девіантної поведінки (вживання алкоголю, наркотиків) та інших негативних явищ. Так, за роки незалежності України під час виконання службових обов'язків загинули 943 працівника Міністерства внутрішніх справ України та 6525 осіб зазнали поранень, тільки в 2012 році при виконанні професійної діяльності загинуло 6 працівників, поранено – 227 співробітників; скоєно особовим складом 21 самогубство, у тому числі у внутрішніх військах 2 [1]. Невід'ємною частиною безпеки людини є психологічна складова, яка на сьогоднішній день стає у центрі уваги досить великої кількості наукових досліджень, в яких є спроба з різних позицій описати умови формування й розвитку психологічної безпеки людини, створити психологічну модель безпечної особистості, виявити основні фактори й детермінанти, які позитивно та негативно впливають на неї. Однак на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження щодо визначення типів функціональної організації психологічної безпеки особистості, зокрема, фахівця екстремального виду діяльності, тому обрана

тема дослідження є сучасною та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні поняття «психологічна безпека» вченими використовується в різних аспектах дослідження життєдіяльності людини: при вивченні надзвичайних ситуацій, аварій і катастроф, що характеризуються значними матеріальними та соціальними наслідками (Л.О. Александрова, Т.М. Краснянська, Т.Б. Мельницька та ін.); дослідження проблем інформаційної, інформаційно-психологічної, соціально-психологічної й організаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва, Г.В. Грачев, Т.В. Єксакусто, О.Ю. Зотова, І.М. Панарін, Н.Л. Шликова та ін.); у новій галузі знань – ризикології, в якій вивчаються її різні аспекти (психологічні, соціальні, політичні, технологічні, фінансові, екологічні й інші ризики, прогноуються їхні наслідки); вирішенні проблеми психологічного захисту особистості й суспільства, а також культури безпеки як процесу збереження й розвитку цінностей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, родини й суспільства (Т.С. Кабаченко, Т.І. Колеснікова, Н.О. Лизь та ін.) [2-11]. Але у цих дослідженнях не знайшла відображення проблема психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, її структури та функціональної організації.

Мета статті – визначити типи функціональної організації психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України).

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз психологічної, філософської та юридичної літератури, а також власні наукові дослідження дозволили визначити, що психологічна безпека:

Питання психології

– пов’язана з двома групами факторів – умовами життєдіяльності (сприятливих чи ні) та розвитком особистості;

– передбачає певну структуру, системність, цілісність;

– визначає активну позицію особистості у побудові стосунків з оточуючим світом, прогнозування, дію за певними правилами в протипагу уникненню активності;

– передбачає здатність до самоорганізації, відповідальність не тільки за власну безпеку, але й безпеку залежних (підлеглих, дітей тощо) і відповідно чутливість до зовнішньої допомоги, здатність приймати її від оточуючих;

– співвідноситься з переживанням певних психічних станів (емоційного комфорту, безпеки тощо).

Таким чином, психологічну безпеку можна розглядати, як *певну організацію системи самореалізації*, яка забезпечує здатність використовувати зовнішні умови життєдіяльності для розвитку особистості та переживання відчуття емоційного комфорту. Схематично структура трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності представлена на рис.1 (більш детально результати емпіричних досліджень представлено у [12]).

Рис. 1. Трансформаційна модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.

Проведені автором емпіричні дослідження за допомогою методики спеціалізованого денотативного семантичного диференціалу дозволили запропонувати чотирирівневу функціональну модель психологічної безпеки, яка складається з рефлексивного рівня, життєвої концепції, життєстійкості та життєздатності.

Рефлексивний рівень структурно співвідноситься з психічними станами та самооцінками особистості, тобто є концентрованим відбиттям усіх психічних властивостей особистості, за характеристиками яких можна робити висновки про різні рівні розвитку суб'єкта у певних умовах життєдіяльності.

Функціонально цей рівень виконує роль «цементу» (чи напроти штовхає до змін) наявної організації функціонування особистості. Він відбиває суб'єктивну оцінку (задоволеність) обраною лінією і результатом розвитку.

Життєва концепція структурно співвідноситься з цінностями та смислами життя особистості, які лежать в основі конструювання життєвих стратегій людини, демонструють її ставлення до світу як сприятливого чи ні для обраного напрямку розвитку особистості. Вони є вісью свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, послідовність певного типу поведінки та активності в різних умовах життєдіяльності. Цей рівень є результатом

узагальнення попереднього досвіду розвитку, успішності взаємодії з оточуючим світом, і тому є стабільним, практично незалежним від ситуативних факторів, що дозволяє йому виконувати роль вектору життєдіяльності суб'єкта.

Життєстійкість структурно співвідноситься з конкретними мотивами реалізації обраної життєвої стратегії та вольовими процесами, іншими засобами (наприклад, копінгами), їх реалізації у звичайних і несприятливих умовах. Життєстійкість дозволяє трансформувати негативні події в нові можливості. Сформована у людини структура конкретних мотивів, вольових якостей та копінгів залежить як від наявного досвіду взаємодії з зовнішнім світом, в тому числі і професійного, так і від цінностей особистості.

Життєздатність структурно співвідноситься з конкретними способами реалізації цілей і мотивів діяльності, засвоєними соціальними і культурними нормами, способами поведінки у різних середовищних умовах, які забезпечують адаптивну, неконфліктну реалізацію власних цілей розвитку. Зазначимо, що для досягнення поставлених цілей розвитку особистість може залучати не лише власні ресурси (знання, вміння, репертуар ролей), але й ресурси інших, встановлюючи з ними певні (дружні, залежні тощо) стосунки. Зауважимо, що одному мотиву життєдіяльності можуть відповідати різні способи поведінки і, навпаки, різним мотивам – однакові способи поведінки. Вибір способу залежить від особливостей соціалізації, підкріплення вибору схваленням соціальної групи чи успішністю досягнення поставленої мети тощо.

Як бачимо із представленої функціональної моделі психологічної безпеки особистості, усі її рівні взаємопов'язані, передбачають певну динаміку та трансформацію. Проведені власні емпіричні дослідження, результати яких представлено нижче, показали залежність складових психологічної безпеки особистості від вікових, професійних особливостей військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, існуючого у них досвіду і посадового статусу, що дозволяє припустити наявність певних типів психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності.

Для досягнення мети дослідження відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі було визначено та обгрунтовано показники психологічної безпеки особистості військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, які відрізняються за віком, стажем, військовим званням, посадами; всього у дослідженні прийняло участь 119 офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом військових частин Центрального, Західного та Східного територіальних командувань внутрішніх військ МВС України. Для цього використовувались наступні психодіагностичні методики:

– для визначення показників морально-комунікативного рівня психологічної безпеки – «Адаптивність (МЛО-АМ)» А.Г. Маклакова; «Індекс толерантності» (автори Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва, О.О. Кравцова);

– для визначення показників мотиваційно-вольового рівня психологічної безпеки особистості – «Життєстійкість» С. Мадді (в адаптації Д.О. Леонтьєва та О.І. Рассказової); «Локус контролю» (у модифікації Є.Г. Ксенофонтової); «Визначення мотиваційного профілю особистості» Ш. Річі, П. Мартіна (в адаптації О.Г. Шмельова); «Опитувальник мотивації досягнення» А.О. Реана; «Оцінювання мотиваційної спрямованості особистості» Ю. Куля;

– для визначення показників ціннісно-смыслового рівня психологічної безпеки – «Смысловиттєвих орієнтацій» Д.О. Леонтьєва; «Шкала базових переконань» Р. Янов-Бульмана; «Діагностика копінг-стратегій (COPE)» (в адаптації Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна, О.І. Рассказової, О.А. Сичева, В.Ю. Шевяхової);

– для визначення показників рефлексивного рівня психологічної безпеки – «Тест-опитувальник самовідношення» В.В. Століна; «Опитувальник нервово-психічної напруженості» Т.А. Немчіна; «Опитувальник посттравматичного зростання» М.Ш. Магомет-Емінова.

Використовувалися також дві методики, які перетинаються з більшістю рівнів психологічної безпеки – методика багатфакторного дослідження особистості Р. Кетелла та методика діагностики

соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда.

Отримані у визначеній виборці за допомогою вказаних методик результати було згруповано за допомогою процедури ієрархізованого кластерного аналізу, яка дозволила виділити та визначити три типи психологічної безпеки у військовослужбовців внутрішніх військ МВС України. Побудований перехресний розподіл з високим рівнем достовірності різниць (від $p \leq 0,05$ до $p \leq 0,001$) між трьома групами дозволив надати психологічну характеристику зазначеним типам психологічної безпеки особистості.

Характеризуючи найменшу *третю групу*, яка охоплює 3,36 % вибірки досліджених, відзначимо, що понад 80 % цієї групи – це військовослужбовці військової служби за контрактом, які тільки розпочали службу (від 1 до 3 років), менше 20 % – молодші офіцери (від лейтенанта до капітана включно).

В цій групі на рівні рефлексії має місце переживання вираженого емоційного дискомфорту. Попри визнання наявності у себе певних знань і вмій (самоповага), на глибинному емоційному рівні військовослужбовці цієї групи не мають віри у власну цінність (аутосимпатія) і привабливість для оточуючих. Переживання стресових ситуацій призводять у них до ще більшої зневіри у собі і звернення до релігії, але не як до духовної основи буття, а як до містицизму.

Для життєвої концепції цього типу психологічної безпеки характерне слабке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки у власному житті, внаслідок чого розвивається схильність до фаталізму, містицизму, неможливість вийти за межі подій (звернутися до минулого чи подивитися у майбутнє); зневіра у справедливості влаштування світу, недовіра оточуючим.

Такої життєвій концепції в мотиваційно-вольовій сфері відповідає слабка ієрархічність мотиваційної сфери і сила пробудження для реалізації мотивів, звужене коло інтересів. Домінуючим стає страх невизначеності, внаслідок чого в напруженій ситуації надається перевага випадковим рішенням, ризику аби тільки діяти, а не пережити напругу; існує схильність до поведінкових зривів, невпевненість у своїй здатності долати складні ситуації, залежність

від думки оточення; неохочність брати на себе відповідальність за результат спілкування, планування і процес реалізації діяльності, а також неохочність до самозвинувачення.

При взаємодії з зовнішнім світом це проявляється у дезадаптивності, розмитому уявленні про власні соціальні ролі і ролі оточуючих, невмінні встановлювати і підтримувати стосунки з соціальним оточенням (самотності), а також приймати допомогу від нього, недовірі і конфліктності.

Можна припустити, що даний тип організації психологічної безпеки виникає при дії надсильних стресових факторів чи при загальній ущербності (неповноцінності) особистості, його можна позначити як *непродуктивний тип організації психологічної безпеки особистості*.

Друга група охоплює 73,10 % вибірки досліджуваних військовослужбовців, серед яких 2/3 складають старші офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом, що мають досвід служби від 3 років та більше, а також інші молоді офіцери (стаж на офіцерській посаді від 1 до 3 років) і новобранці військової служби за контрактом.

Для рефлексивної складової психологічної безпеки даної групи характерний високий рівень емоційного комфорту, позитивне ставлення до себе. Така характеристика рефлексивного рівня сприяє закріпленню вироблених у процесі життєдіяльності ставлення до оточуючого світу та стратегій поведінки. Для представників цієї групи непритаманне сприймати складні ситуації життєдіяльності, в тому числі і професійні, як стресові, тому їх переживання не призводить до змін у ставленні до оточуючого світу чи змін у поведінці.

На ціннісно-смысловому рівні дана група характеризується впевненістю у прихильності оточуючого світу, його підконтрольності. Вони переконані у своїй здатності будувати власне життя у відповідності зі своїми цінностями і уявленнями про його зміст. Смысл їхньому життю надають набуті досягнення (статус, заслуги тощо), що притаманно особам зрілого віку.

На рівні мотивації така життєва концепція проявляється у високій ієрархізованості мотиваційної сфери, зрілій мотиваційній структурі у професійній сфері

– орієнтації на стабільність, матеріальний добробут, визнання, які поєднуються з прагненням приносити своєю працею суспільну користь. Вони мають активну життєву позицію, отримують задоволення від того, що роблять, знаходять цікаве навіть у рутинній праці. Представники цієї групи впевнені у собі, здатні долати стресові ситуації, в складних умовах не здаються, шукають нові шляхи вирішення проблем; ризик розглядають як спосіб набуття досвіду. Вони готові діяти при відсутності надійних гарантій успіху, набутий досвід та достатній рівень інтелекту дозволяють їм у стресових ситуаціях активно оволодівати собою, керувати своїми думками, планувати діяльність, визначати пріоритети.

На рівні взаємодії з оточуючим світом представники цієї групи характеризуються достатньо високою адаптивністю поведінки, гарною соціалізованістю. Вони мають досвід у спілкуванні, здатні проявляти гнучкість в різних ситуаціях спілкування, проте досить добре знають і виконують вимоги, що висовує до них оточення у зв'язку з виконанням своїх соціальних ролей, також дотримуються соціальних норм, що дозволяє їм уникати конфліктних ситуацій.

Даний тип організації психологічної безпеки виникає у періоди дії сприятливих умов розвитку, літичного розвитку особистості чи при загальній ригідності особистості. При цьому, задоволеність побудовою стосунків з оточуючим світом може носити суб'єктивний характер, а не відбивати реальну високу адаптивність особистості. Даний тип організації психологічної безпеки було позначено як *продуктивно консервативний тип організації психологічної безпеки особистості*.

Перша група об'єднає 23,54 % вибірки досліджуваних військовослужбовців, де більшість цієї вибірки – це молодші офіцери та молоді контрактники, які не мають достатнього професійного досвіду, проте в цій групі є і старші офіцери – підполковники, полковники тощо.

Для рефлексивного рівня психологічної безпеки представників цієї групи притаманні середньовисокі показники емоційного комфорту, дещо критичне ставлення до себе, схильність до самозвинувачення, недостатня впевненість у своїй цікавості для інших, що характеризує їх як здатних і прагнучих змін у

своєму розвитку і досвіді. Переживання ними стресових ситуацій призводить до певного особистого зростання: прагненню більше довіряти оточуючим, приймати від них допомогу, вчитися спілкуванню тощо.

Представники цієї групи знаходяться у пошуку смислу життя, при цьому вони не вірять у справедливість життя (ще не мають тих досягнень, які б забезпечили їм необхідний статус), проте вірять у власні сили досягти чогось у житті, у власну удачливість, прихильність світу.

Їхня мотиваційна сфера характеризується слабкою диференційованістю, пошуковою активністю, поверховістю, дефіцитарною спрямованістю (орієнтовані на матеріальне, а не на духовне). Хоча у звичайних умовах вони не мають проблем з самокеруванням, у стресових ситуаціях можуть відчувати себе не у повній мірі здатними контролювати події власного життя, готовими долати труднощі, бути компетентними у спілкуванні. У таких ситуаціях вони можуть розгубитися, їм складно вирішити, як краще поступити в умовах, що склалися, яким діям надати перевагу, часто потребують зовнішньої допомоги, соціальної підтримки.

На рівні взаємодії з оточуючим світом характеризуються конформізмом, високою соціабельністю. Вони спрямовані на засвоєння соціальних норм, проте ще не дуже вправні в їх використанні, що призводить до проблем у спілкуванні, конфліктів у стосунках, поведінкових зривів, що знижує загальну адаптивність їхньої поведінки.

Даний тип організації психологічної безпеки виникає у періоди дії складних умов розвитку, критичного розвитку особистості та при загальній спрямованості особистості на розвиток (пасіонарність). При цьому, коли мова йде про загальну особистісну спрямованість на розвиток, незадоволеність стосунками з оточуючим світом може бути суб'єктивною, а не відбиттям реальної дезадаптивності особистості. Даний тип організації психологічної безпеки було позначено як *тип організації психологічної безпеки особистості, що продуктивно розвивається*.

Висновки

1. Психологічна безпека особистості фахівця екстремального виду діяльності є складним структурованим психологічним

утворенням, яке багато в чому залежить від особливостей сприйняття власної психологічної захищеності, стійкості, упевненості, які випробовує (або не випробовує) суб'єкт у сформованій ситуації, тобто від сприйняття власної суб'єктивної реальності.

2. Розроблена типологізація функціональної організації психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних

видів діяльності дозволила розкрити основні розходження в сприйнятті себе у стані безпеки (небезпеки) кожною конкретною особистістю. Виявлені розходження у функціональній організації психологічної безпеки підтверджують існування реальних підстав для різних визначень безпеки, властивої для різних суб'єктів та умов життєдіяльності.

Література

1. 22 серпня львівські правоохоронці вшанують пам'ять загиблих міліціонерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dailylviv.com/news/17288>.
2. Агузумцян Р.В. Психологические аспекты безопасности личности / Р.В. Агузумцян, Е.Б. Мурадян // Вестник практической психологии образования. – 2009. – № 1 (18). – С. 43-47.
3. Александрова Л.А. Личностный потенциал и психологическая безопасность в условиях повышенного риска природных катастроф // Л.А. Александрова // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки. – 2006. – № 2. – С. 12-26.
4. Баева И. А. Психология безопасности как направление психологической науки и практики / И. А. Баева // Национальный психологический журнал. – 2006. – № 1. – С. 66-68.
5. Грачев Г.В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г.В. Грачев. – М.: Изд-во ПЕР СЭ, 2003. – 304 с.
6. Зотова О.Ю. Социально-психологическая безопасность личности: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / О.Ю. Зотова. – М., 2011. – 43 с.
7. Краснянская Т.М. Психология самообеспечения безопасности: феноменология, механизмы, стратегии: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Краснянская Татьяна Максимовна. – Таганрог, 2006. – 373 с.
8. Лызь Н.А. Формирование безопасной личности в образовательном процессе ВУЗа: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.А. Лызь. – Ставрополь, 2006. – 45 с.
9. Мельницкая Т.Б. Информационно-психологическая безопасность населения в условиях риска радиационного воздействия: концепция, модель, технологии: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук: спец. 05.26.02 «Безопасность в чрезвычайных ситуациях», 19.00.04 «Медицинская психология» / Т.Б. Мельницкая. – СПб., 2009. – 54 с.
10. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.03 «Психология труда» / Шлыкова Надира Летфулловна. – М., 2004. – 335 с.
11. Эксакусто Т. В. Социально-психологическая безопасность: понятие, особенности, критерии оценки / Т. В. Эксакусто // Психология человека в современном мире: научно-практическая конференция 15-16.10.2009: тезисы докл. – М.: Ин-т психологии РАН, 2009. – Т. 5. – С. 94-101.
12. Приходько І. І. Моделювання психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності з використанням психосемантичного методу / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 174-185.

Prikhodko I. I., candidate of psychological sciences, senior researcher

TPOLOGY OF THE FUNCTIONAL ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL SAFETY OF PERSON OF EXTREME KINDS OF ACTIVITIES

Transformational model of psychological safety of the person as a specialist of extreme kinds of activity were presented. It has a four-factors structure of the psychological safety of the person: in the normal conditions of life components are as following – the moral-and-communicative, motivational-and-volitional, value-and-meaning, inner peace; in the extreme conditions components are as following – the moral-and-volitional regulation (normativity), strategies of coping with stress situations, value-and-meaning, posttraumatic growth. Usage of specialized methodology of denotational semantic differential allowed offering four-levels functional model of psychological safety of the individual, which consists of a reflexive level, vital concepts, hardiness and resilience. Based on empirical research of 119 servicemen of the Interior Troops of Ministry of Internal Affairs of Ukraine the types of functional organization of psychological safety of person of extreme kinds of activities were determined.

Keywords: psychological safety, extreme kinds of activities, transformational model, functional organization.